

Erzurumlu Kadızâde Efendi'nin Vasiyetnamesine Tahlili Bir Bakış

Nilüfer Ateş

Yüksek Lisans Öğr., U.Ü. İlahiyat Fakültesi

Asım Yediyıldız

Doç. Dr., U.Ü. İlahiyat Fakültesi

Özet

Vasiyetnameler, vasiyet sahiplerinin ruh ve düşünce dünyalarını yansıtmanın yanı sıra onların sosyo-kültürel çevreleri hakkında da önemli ipuçları veren belgeler durumundadır. Bu yönüyle tarihin veri kaynakları arasında yer almaktadırlar. Bu makalede, XVIII. yüzyılda yaşamış Osmanlı din âlimlerinden Erzurumlu Kadızâde Mehmed Efendi'nin vasiyetnamesi tahlili bir bakış açısıyla ele alınmıştır. XVIII. yüzyıl Osmanlı Devleti'nde her alanda değişimin yaşandığı bir dönemdir. Kadızâde Efendi, Osmanlı müslüman kadınlarını muhatap alan vasiyetnamesinde, bu değişimin kadınlar cephesindeki durumunu kendine özgü eleştirel bir üslupla tasvir etmektedir. Onun, kadınlar hakkındaki hem nasihat hem de şikâyet içeren vasiyetleri, yaşadığı asırda konuyla ilgili çıkarılan fermanlar ve Batılı seyyahların gözlemleri çerçevesinde analiz edilmeye çalışılmıştır. Son olarak da vasiyetnamede öne çıkan dünya-ölüm algısı üzerinde durulmuştur.

Abstract

An Analytical Approach to the Written Will of Kadızade of Erzurum

The written wills are important documents not only because they reflect the spiritual and intellectual words of man, but because they provide invaluable clues about his/her socio-cultural environment, as well. This is why they are included in information sources of history. This article analytically deals with the written will of Kadızade of Erzurum, an Ottoman religious scholar who lived in the 18th century. This century was a time witnessing all kind of changes. Addressing to the Muslim women, Kadızade described the change of women in his environment in a critical way. This article aims to analyze his written wills within the framework of imperial edicts of his time and the observations of western travelers. It also discusses his perception of world and death which appeared in his written will.

Anahtar Kelimeler: Kadızâde Efendi, Vasiyetname, XVIII. Yüzyıl, Osmanlı Toplumunu, Kadın, Değişim, Kıyafet.

Key Words: Kadızade, Written Will, 18th Century, Ottoman Society, Woman, Change, Clothes.

Giriş

Osmanlı toplumu ve kültürü, şimdiye kadar yapılan çeşitli araştırmalara konu olmuştur. Bununla birlikte araştırmaların sonuçlarına bağlı olarak ortaya konulan bilgilerin, henüz bilinmeyen, ama keşfedilmeyi bekleyenlere nispetle yeterli olduğunu söylemek oldukça zordur. Nitekim ele alınan her tür belge bir yönüyle tarihe ışık tutmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, değerlendirilme bakımından pek gündemde olmayan, ancak bir toplumun sosyal ve fikrî yapısı hakkında başvurulabilecek önemli diğer bir belge grubunu da, vasiyetnâmelerin teşkil ettiği söylenebilir.

Vasiyetnâmelerin tarihî değerine dikkat çeken bir çalışmanın olmayışı, bu makalenin hareket noktasını oluşturmaktadır. Ölümle ilişkisi nedeniyle, ölüm düşüncesi ve ölüme bağlı ritüeller hususunda vazgeçilmez belgeler durumunda olan vasiyetnâmelerin, muhtevaları dikkate alındığında çeşitli konularda bilgiler veren vesikalar oldukları ortaya çıkmaktadır. Ancak Osmanlı dönemi vasiyetnâmelerini bahsedilen doğrultuda bu çalışma içinde topluca ele almak mümkün değildir. Bu nedenle, burada sadece bir vasiyetnâme üzerinde inceleme yapılacaktır. O da Osmanlı âlimlerinden Muhammed Ârif b. Muhammed Kadızâde el-Erzurûmî'nin vasiyetnâmesidir. Toplumsal yapıyla ilgili olmak üzere kadınları

muhatap alan Kadızâde'nin vasiyetleri, o dönem toplumunun kadına biçtiği rolü ve bu rolün dışına çıkmak isteyen kadının karşılaştığı tutumu yansıtmaya açısından incelenmeğe değer bir nitelik taşımaktadır. Bu çalışmanın amacı, hem tarihî bir vesika olması yönüyle söz konusu vasiyetnâmeyi tanıtmak hem de muhtevassından hareketle bir vasiyetnâmenin, yazıldığı dönemin sosyal ve fikrî arka planına dair mevcut bilgileri tamamlayıcı bir veri kaynağı durumuna gelebildiğine dikkat çekmektir. Aşağıda müellif ve vasiyetnâmesi hakkında kısa bir ön bilgi verildikten ve vasiyet ile vasiyetnâme kavramlarının tanımlanmasından sonra özellikle vasiyet sahibinin “dönemin kadınları” hakkındaki eleştirel bakış açısı ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu bakış açısı, toplumun geneline teşmil edilmese bile toplumsal değişim karşısında ulemâdan birinin tepkisel duruşunu göstermesi açısından bir anlam taşımaktadır. Ayrıca, Kadızâde Efendi'nin dünya-ölüm anlayışı ve yaşadığı dönemdeki insanların anlayış ve davranışlarındaki değişimler üzerinde durulacaktır.

a) Kadızâde Efendi ve Vasiyetnâmesi

Erzurumlu Kadızâde Efendi, XVIII. yüzyılda yaşamış bir Osmanlı din âlimidir. Mehmed Nusret Som, Erzurumlu âlim, şair, sūfî, vs. önemli şahsiyetlerin biyografilerine yer verdiği “*Târihçe-i Erzurum*” adlı eserinde ondan, Kadızâde Mehmed Efendi¹ olarak söz etmektedir. Buna göre Erzurum doğumlu olan Mehmed Efendi, İspir kadısı olan babasına nispetle “Kadızâde” denmekle meşhurdur. Devrinin önemli âlimlerinden ders almış olan Kadızâde Mehmed Efendi, tahsilini Erzurum'da tamamlayarak İstanbul'a gitmiştir. Medrese-i Sultâniye'de tadrîsle meşgul iken Erzurum müftülüğüne tayin olunarak on beş sene bu görevi yapmıştır. 1759-60'da (h.1173) vefat etmiştir. Onun *Ravzatü'l-Cennât Şerhi*, *Şerh-i Kelime-i Tevhid*, *Ahvâl-i Kabir Risâlesi*, *Sa'diyye Risâlesi*, *Bahrü'l-Fetâvâ* gibi eserlerinin olduğu bilinmektedir.²

¹ Süleymaniye Kütüphanesi kayıtlarında vasiyetnâme müellifi Muhammed Ârif b. Muhammed Kadızâde el-Erzurûmî olarak verilmişken *Târihçe-i Erzurum*'da ise aynı şahıs için Kadızâde Mehmed Efendi ismi kullanılmıştır. Bkz. Som, Mehmet Nusret, *Târihçe-i Erzurum*, (haz. Ahmet Fidan), Erzurum Kitaplığı, İstanbul, 2005, s. 121; Vasiyetnâmenin başında ise sadece Kadızâde Efendi'ye ait olduğu ibaresi mevcuttur. Bkz. Muhammed Ârif b. Muhammed Kadızâde el-Erzurûmî, *Vasiyetnâme*, Süleymaniye (Şâzeli Tekkesi) Kütüphanesi, No: 37, vr. 53b

² Som, *a.g.e.*, s. 121-122; Ayrıca Süleymaniye Kütüphanesi internet kataloglarında Kadızâde Efendi'ye ait yukarıda adı geçenler de dahil olmak üzere (bir kısmı mükerrer) fıkıh, kelâm, hadis ve Kur'an ilimlerinde kayıtlı 48 eser bulunmaktadır. Bkz. <http://www.suleymaniye.gov.tr/Yordam.htm>

Vasiyetnâmenin, çalışmamıza kaynak olan nüshası³, Süleymaniye Kütüphanesi'nin Şazeli Tekkesi bölümünde kayıtlı 37 numaralı yazma eserin 53–67 varakları arasında yer almaktadır. Metnin başında kırmızı tonda “*Merhûm Kadızâde Efendi'nin Hâssaten İslambol ve Âmmeten Cümle Mü'minler Hatunlarına Eylediği Vasiyyetlerdir*” ibaresi bulunmaktadır. Kadızâde Efendi'nin, ölümünden ne kadar zaman önce bu vasiyetnâmeyi yazdığı bizim için meçhuldür. İstanbul'da geçirdiği dönemde, Erzurum müftülüğü sırasında ya da ölümünden kısa bir süre önce olabilir. Ancak eserin başındaki muhatap kesime dair ibarede İstanbul adının geçmesi, en azından burada iken şahit olduğu olayların, vasiyetnâmenin yazılmasında önemli pay sahibi olduğunu düşündürmektedir.

Kadızâde Efendi, gördüğü bir rüyaya istinâden bu tavsiyeleri yaptığını yine vasiyetnâmesinin bir bölümünde belirtmektedir:

*“Ben değülem söyleyen Ahmed Velî / Söyle oğlum dedi bana ol Nebî
Bir gece rü'yada gördüm hazreti / Ümmetimi yürü irşâd et dedi”⁴*

Vasiyet kelimesi (ç. vesâyâ) ölüm fikri ile ilgili olup kişinin ölümünden sonra yerine getirilmesini istediği şey; emir, sipâriş⁵ ve ta'limât, direktif ⁶ anlamlarının yanı sıra tavsiye, öğüt; nesâyih, ihtârât, tenbîhât, bir kimsenin sözlü veya yazılı olarak bildirdiği ölümünden sonra arkasından yapılmasını istediği şey⁷ anlamına da gelmektedir. Vasiyetnâme ise, Arapça “vasiyet” ve Farsça “nâme” sözcüklerinin birleşmesinden oluşan, vasiyet mektubu anlamına gelen, bir kimsenin yaptığı vasiyeti ihtiva eden yazılı belgedir.⁸

Vasiyetnâmeler, kişinin bizzat kendisi ile ilgili isteklerinin yanı sıra umûmî nitelikli istekleri de ihtiva etmektedir. Bu ikinci şekliyle vasiyetnâme önemli bir işlev kazanmaktadır. O da, vasiyetnâmenin “nasihat etme” aracı haline gelmesidir. Nasihat üslup ve muhtevasına sahip bu anlamdaki vasiyetnâmelerin muhatapları ise, aile fertleri, devlet yöneticisi, kadınlar vs. gibi toplumun değişik

³ Kütüphane kataloglarında yaptığımız araştırmalar sonucu vasiyetnâmenin başka bir nüshası ile karşılaşmamıştır.

⁴ Kadızâde, *a.g.e.*, vr. 60b

⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c.15, Dâr-ı Sâdır, Beyrut, t.y., s. 394; Karaman, Hayrettin-Topaloğlu, Bekir, *Yeni Arapça-Türkçe Kamus*, Elif Ofset, 8. baskı, İstanbul, 1980, s. 494

⁶ Mutçalı, Serdar, *Arapça - Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul, 1995, s. 987

⁷ İbn Manzûr, *a.g.e.*, s. 394; Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Akdam Matbaası, Dersaadet, 1317, s. 1493

⁸ Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 1493

kesimlerinden olabilmektedir.⁹ Söz konusu türe örnek oluşturacak çok sayıda vasiyetnâme mevcuttur. Hatta bunlar, edebî türler arasında kabul edilmektedir. Mutasavvıfların vasiyetnâmelerini burada özellikle zikretmek gerekmektedir.¹⁰ Vasiyetnâme sahipleri bu sayede muhataplarına iletmek istedikleri öğütleri daha etkili bir biçimde dile getirmektedirler. Manzum formda yazılan ve aynı zamanda sade bir dile sahip olan Kadızâde'nin metni de bu ikinci türe örnek oluşturmaktadır. Kadızâde Efendi, vasiyetnâmesinde daha ziyade ahlâkî öğütlere yer vermekte ve Osmanlı müslüman kadınlarını muhatap almaktadır.¹¹

Bundan sonraki kısımda, Kadızâde Efendi'nin vasiyetnamesi dikkate alınarak XVIII. yüzyılda Osmanlı müslüman kadınlarının hayatı incelenecektir.

b) Kadına Bakış

Vasiyetnâmede, genel hatlarıyla dönemin müslüman kadınlarında görülen ahlâkî kusurlar sert bir üslupla eleştirilmekte, davranışlardaki değişimin yol açtığı dinî ve sosyal sıkıntılar ortaya konulmaktadır. Vasiyetnâmeye göre, bu dönemde (yaklaşık olarak XVIII. yüzyılın ilk yarısı) müslüman kadınlarda meydana gelen olumsuz değişimleri şöyle sıralamak mümkündür: Kadınların kıyafetlerinde değişme (erkeklerin ve yabancıların kıyafetlerine özenme gibi), sokak ve çarşıda gezmeleri, düğünlere gitmeleri, kocaya itaatsizlikleri (söz dinlememe, eşine karşı çıkmaya gibi) ile dinî hassasiyetlerinde zayıflama (ibadetlerde gevşeklik gibi) şeklindedir. Bütün bu bozukluklar bir yana, kadı ve yerel yöneticilerin mevcut durum karşısında ses çıkarmamaları, Kadızâde Efendi'nin sözünü ettiğimiz diğer hususlar kadar şikâyetçi olduğu bir konudur.

Kadızâde Efendi'nin vasiyetlerini, dolayısıyla döneminin insanları hakkındaki tespitlerini, doğru bir şekilde tahlil edebilmek, o dönemin toplumsal şartlarını dikkate almayı gerektirmektedir. Bu açıdan bakıldığında XVIII. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nde her yönden değişimin yaşanmaya başladığı bir dönem olmuştur. Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletleri karşısında XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren siyasi ve askeri yönden ardı ardına yaşadığı güç kaybı, XVIII. yüzyılın başlarında da hızını kesmeden devam etmiştir. Avrupa

⁹ Kılınç, Aziz, *Türk Edebiyatında Vasiyetnâmeler*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2006, s. 199; Özdek, Refik, *Siyasi Vasiyetnâmeler*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1976

¹⁰ Kılınç, a.g.e., s. 34-35, 99

¹¹ Bu vasiyetnâmenin dışında Kadızâde Efendi'nin, daha özel anlamda kendi ölümü ile ilgili isteklerini ihtiva eden başka bir vasiyetnâmesinin olup olmadığı ise bilinmemektedir.

devletleriyle yapılan savaşlarda alınan yenilgiler Osmanlı Devleti'ni yıpratmıştır.¹² 1718'de ise, Avusturya ve müttefiki Venedik ile Pasarofça Antlaşması imzalanmış ve böylece siyasi yönden uzun bir barış dönemine girilmiştir. Özellikle 1718–1730 arası yılları içeren dönem, sosyo-kültürel yönden de önemli atılımların başlangıcı kabul edilmiş; Osmanlı tarihindeki batılılaşma politikasındaki ilk bilinçli teşebbüs, bu dönemde Sadrazam Damat İbrahim Paşa önderliğinde olmuştur.¹³ Dönemin gözde çiçeğinin lâle olması sebebiyle daha sonradan Lâle Devri olarak isimlendirilen bu dönemde¹⁴ pek çok önemli gelişmenin başlamasının yanı sıra başta saray olmak üzere Osmanlı toplumunda zevk, eğlence ve dışa dönüklüğe doğru bir değişme meydana gelmiştir. Bu zevk ve safa döneminde sarayın da etkisiyle ahlâk, yaşayış ve âdetlerde değişmeler başlamış, lüks tüketim artmış, aşırı harcamaların önlenmesi için ise sınırlamalara gidilmiştir.¹⁵

Toplumsal hayatta meydana gelen değişimler ahlâkî bozulmalara sebep olmuştur. Zamanının bir müftüsü olan Kadızâde Efendi, ahlâkî bozulmalardan özellikle kadınlar cephesinde olup bitenlerden duyduğu rahatsızlığı bir taraftan şikâyetçi bir üslupla dile getirirken diğer taraftan nasihatçi bir üslup kullanmakta ve kadınları uyarmaktadır.

Kadızâde Efendi'nin vasiyetnâmesinde şikâyetçi olduğu temel hususlardan biri, kadınların giyimlerinde meydana gelen değişimdir. Osmanlı toplumunda insanların giydikleri kıyafetler bir bakıma onların kimliklerini ifade etmekteydi. Müslim-gayrimüslim, askerî, meslekî ve dinî-tasavvufî kıyafet biçimleri sosyal hayatta kendini göstermiştir.¹⁶ Osmanlı Devleti'ndeki sosyal sınıfları tanımaya yarayan bir kıyafet kanunu bulunmaktaydı ve bu kanun aynı zamanda toplumsal disiplini sağlamaktaydı.¹⁷ XVIII. yüzyılın başları, kültürel planda gerçekleştirilen yenilikler (matbaanın kullanılması, tercüme faaliyetleri, vs.) bir tarafa, toplumsal planda Osmanlı İstanbul'una

¹² XVIII. yüzyıl siyasi ve askeri gelişmeleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Râşid Efendi, *Tarih-i Râşid*, c. 5, Matbaa-i Âmire, 1282

¹³ Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (çev. Metin Kıratlı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1984, s. 46

¹⁴ Ahmet Refik, *Lâle Devri*, (neşr. İbrahim Hilmi), 5. baskı, Hilmi Kitaphanesi, İstanbul, 1932

¹⁵ Ahmet Refik, *a.g.e.*, s. 81; Özcan, Abdülkadir, "Lâle Devri", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, 2003, c. 27, s. 83

¹⁶ Erten, *a.g.e.*, s. 149; Apak, Melek Sevüktekin-Gündüz, Filiz Onat-Eray, Fatma Öztürk, *Osmanlı Dönemi Kadın Giyimleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1997, s. 97

¹⁷ İhtisâb Ağalığı Nizamnâmesi'ne dahi giren ilgili düzenleme için bkz: Kazıcı, Ziya, *Osmanlılarda İhtisâb Müessesesi*, (Ekonomik, Dinî ve Sosyal Hayat), Zafer Matbaası, İstanbul, 1987, s. 211

yeni âdet ve alışkanlıkların girmeye başladığı bir devir olmuştur. Baharın gelmesiyle İstanbul halkı, eğlence ve şenlikleri için başta Kâğıthâne olmak üzere gözde mesire yerlerinde toplanmayı bir âdet haline getirmişlerdir.¹⁸

Kadınların ve erkeklerin eğlence ve kıyafet konusunda lükse varan harcamaları zaman zaman ulemadan bazılarının eleştirilerine sebep olmuştur. Saraylısından esnafına ve toplumun diğer kesimlerine kadar İstanbul halkı ekonomik imkânları nispetinde bir gösteriş yarışına girmişlerdir. Öyle ki, Sadrazam İbrahim Paşa bu dönemde kadın-erkek bütün insanların aşırı lüks tüketime meyletmelerini önlemek amacıyla her zümreye mahsus kıyafetler tayin etmek zorunda kalmıştır. Buna göre, “*âvam ve esnaf, havassa mahsus kürkler giymeyeceklerdi.*” Kadınların kıyafetlerine de sınırlama getirilmiştir: “*Kadınlar uzun yakalı ferace giymeyecekler, üç değirmiden fazla yemeni, muayyen miktarından fazla ende kordele bağlamayacaklardı.*”¹⁹

Kadızzâde Efendi, İstanbul’da geçirdiği süre zarfında halkın bu derece israf ve gösterişe rağbetini görmüş olmalıdır. İstanbul kadınlarını özellikle zikretmesi bunun bir işaretidir. O, özellikle kıyafetlerdeki bu değişimi İslam dinine ihanet olarak görmektedir. Şöyle ki kadınlar erkeklerin kıyafetlerini giymeye ve böylece onlar üzerinde “*hükm eylemeye*” başlamışlardır.

*“Avretler ere hükm eyledi / Er libâsın aldı erlik eyledi”*²⁰

Kadızzâde’nin burada “*er libâsı*”ndan tam olarak neyi kastettiğini bilmemekteyiz. Ancak söz konusu kıyafetlerin şekline dair şunları söylemektedir:

*“Şimdi avretler sipâhi oldular / Hanceri ko başa sarık sardılar”*²¹

Osmanlı müslüman kadınlarının kıyafetlerini genelde “ev içi” ve “ev dışı” olarak ikiye ayırmak mümkündür. Ev dışı kıyafeti olarak en

¹⁸ Bu dönem eğlence kültürü için bkz. Ahmet Refik, *a.g.e.*, s. 35-96

¹⁹ Ahmet Refik o dönem hakkında şunları söylemektedir: “...erkeklerin lâyeye, hüsne ve güzelliğe inhimâkiyle beraber hanımların da zînet ve debdebeye temâyülü arttı. Halk İbrahim Paşa’nın refah ve saâdet yolundaki gayretini suüstimâl eyledi. Kadınların latîf endâmlarını bütün câzip ve sâhir hutûtile nazara arzeden kıyafetleri o derece israfa sebebiyet verdi ki İstanbul’da düğün merasimi için büyük bir servet sarfına lüzum hissedildi. Netice birçok hanımların zevk ve zînet yüzünden erkeklerinden ayrıldıkları görüldü. Bu devirde bilhassa sultan düğünlerin pek parlak icra olunur, damatlar pek ziyade masraf ederlerdi.” Ahmet Refik, *a.g.e.*, s. 81

²⁰ Kadızzâde, *a.g.e.*, vr. 57a

²¹ Kadızzâde, *a.g.e.*, vr. 57a

çok, ferace ve yaşmak kullanılmıştır.²² Ferace ve yaşmak modellerinde, XVI. ve XVII. yüzyıllarda bir değişiklik olmamışken XVIII. yüzyılın başlarına gelindiğinde, ciddi değişiklikler yaşanmıştır. Bu dönemde feracelere birer karış uzunluğunda yakalar takılmış ve gerdanda bir açıklık kalması sağlanmıştır. Yaşmakların ise kumaşı şeffaflaşmış, başı genişleten hotozlar kullanıldığından yaşmaklar gevşek bağlanmaya başlamış ve çeşitli sırmalarla süslenmiştir.²³

D'ohsson, konuyla ilgili gözlemleri arasında, kadınların erkekler gibi başlıklarının altına çoğu zaman kırmızı bazen de beyaz çuhadan yapıma takke giydiklerini belirtmektedir. Ayrıca Osmanlı kadınları arasında statüleri ve maddi imkânlarına göre farklılıklar bulunduğu dikkat çeken D'ohsson, kadınların başlarına taktıkları başlığın orta halli kadınlarda fazla yüksek değilken, varlıklı kadınlarda başlığın yanlara doğru çok hacimli olması, yüksekliği, en tepede ipekli yahut sırmalı veya nadide incili bir püskülle son bulması bakımından diğerlerinden ayrıldığını söylemektedir.²⁴

Osmanlı kadınlarının kıyafetleri konusunda arşiv vesikalarının ve Batılı seyyahların verdiği bilgilerin yanı sıra o dönemlere ait resim ve gravürler de önemli katkılar sağlamaktadır. Buna göre, Osmanlı kadınları, din, kültür, örf, zaman, mekân, sosyal ve ekonomik statü unsurları çerçevesinde değişebilen kıyafet zenginliğine sahip olmuştur.²⁵

Osmanlı Devleti'nin çeşitli yüzyıllarında (özellikle XVIII. ve XIX. yüzyıllar) ahlâkî ve ekonomik sebeplere bağlı olarak kadınların ev dışı kıyafetleri zaman zaman kanun ile düzenlenmiştir. Bunun dışında benzer düzenlemelere, toplumdaki her zümre ile ilgili kıyafet

²² Ferace ve yaşmak hakkında detaylı bilgi ve yüzyıllara göre değişen görsel tasvirler için bkz: Apak ve diğerleri, *a.g.e.*, s. 101,105; 1717-1718 arasında Türkiye'de bulunmuş olan İngiliz sefinesi Lady Montagu, dışarıya çıkan kadının kıyafetini tasvir ederken ferace ve yaşmağı özellikle belirtmektedir: "Her hangi bir sınıfa mensup olursa olsun bir kadının iki yaşmak örtünmeden sokağa çıkması yasak. Bu örtülerin biri ile gözler müstesna olmak üzere yüzlerini örtüyorlar, öbürü ile saçlarını örtüp bedenlerinin yarısına kadar arkaya sarkıtıyorlar. Vücutlarını da bir ferace ile kapıyorlar. Hangi mevkide olursa olsun bir kadın feracesiz sokağa çıkamaz. Bu feracenin kolları dar, uzunluğu parmakların ucuna kadardır..." Lady Montagu, *Şark Mektupları*, (çev. Ahmet Refik), Hilmi Kitaphanesi, İstanbul, 1933, s. 46-47

²³ Apak ve diğerleri, *a.g.e.*, s. 101,105 bkz. XIX. yüzyılın ikinci yarısında ise, yaşmak giderek incelmış, kadınların yüzlerini örtmekten öte, güzelliklerini ortaya çıkaran bir zerafet unsuru haline gelmiştir.

²⁴ D'Ohsson, *Me de M.*, 18. *Yüzyıl Türkiye'sinde Örf ve Âdetler*, (çev. Zerhan Yüksel), 1001 Temel Eser, ts., s. 100

²⁵ D'Ohsson, *a.g.e.*, s. 97, 100-105; Çevre ve mekân unsurunun kıyafetler üzerindeki etkisini görmek için bkz. Sevim, Mustafa, *Gravürlerle Türkiye*, c. 1-2, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1997

kurallarının ihlal edilmesi halinde de başvurulmuştur.²⁶ Kıyafetlerle ilgili ihlaller olduğunda denetimini yapmak üzere Divan-ı Hümâyün'dan çıkan ferman ve emirler İstanbul kadılığına gönderilerek ilan edilmekteydi. Fermanların dilinden Osmanlı kadınlarının kıyafetleri ile ilgili düzenlemeler ayrıca bir inceleme konusu olmakla birlikte²⁷ burada, İstanbul şer'iyeye sicillerinde kayıtlı, kadınlarla ilgili çok sayıdaki ferman ve emirnameyi iki örnek verilecektir. Üsküdar kadısına gönderilen 1131/1719 tarihli bir emirde yukarıda bahsedilen kıyafetlerdeki değişime işaretleyerek, kadınların kıyafetlerinin "âdet-i kadîm üzre" olmayıp bu halleriyle çarşı pazara gitmeleri, alışveriş bahanesiyle Müslüman ve Yahudi dükkânlarına gidip oturmaları yasaklanmakta ve bu uygulamanın, mahalle imamları ve esnaf kethüdalarınınca denetlenmesi istenmektedir.²⁸ 1138/1726 tarihli diğer belgede ise, sayfanın yan tarafında "hatunların feracelerine ve başlarına tahdid fermânıdır" ibaresi yer almaktadır. İstanbul Kadısı, Yeniçeri Ağası ve Bostancıbaşı'na gönderilen bu fermanla bazı müslüman kadınların, gayrimüslim hemcinslerinin kıyafetlerini, yasak olmasına rağmen taklit etmelerinin, ismet sahibi kadınları ve ümmet-i Muhammed'i idlâl ettiği belirtilmektedir. Kadınların bu davranışlarını engellemek için mahalle imamlarının görevlendirilerek emri tatbikte gerekli ihtimam ve dikkati göstermeleri istenmektedir.²⁹

²⁶ Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehâsinu'l-Âsâr ve Hakâiku'l-Ahbâr*, (neşr. Mücteba İlgürel), İÜEF Yayınları, İstanbul, 1978, s. 118-119

²⁷ Bu konuda İstanbul Müftülüğündeki Şer'iyeye Sicilleri Arşivinde kayıtlı şu emirlere bakılabilir: İstanbul Kadılığı, 24/12, 35/97, 37/92, 65/62, 82, 106/11b; Üsküdar Kadılığı, 307/81, 506/ 82

²⁸ "Üsküdâr ve tevâbi'inde vâkı' mahallâtta sâkin ehl-i islâmıdan ba 'zuların...ve hatunlarına bed-renk ferace giydirmeyip peçe ile vechlerin dahi gereği gibi setr ve başların eğri bağlayıp âdet-i kadîm üzre bağlamayıp çarşı ve pazarda eğer müslim ve eğer küfr u yahudi dükkânlarında bey' u iştirâ bahanesiyle oturup meks etmelerine ruhsat vermeyip men' olunmak üzre mahalleden imamların ve esnâf kethüdâların getirilip muhkem tenbîh ve te'kid ...eyleyesiz." (10 Safer 1131), Üsküdar Kadılığı, 307/81b

²⁹ "...ba'zı yaramaz avratlar intihâz-ı fırsat ve sokaklarda halkı idlâl kâdına ızhâr-ı zîb ü zînet ve libâslarında günâ gün ihdâs-ı bid'at ve keferâ avratlarına taklîd serpüşlerinde a'cûbe hey'etler ile nice üslûb-ı ma'yûb ibdâ ' ve âdâb-ı 'ismet bi'l-küllîye meslûb olacak mertebe kıyâfetler ihtirâ' etmeleriyle bundan akdem men' olunmuşken mesâlih-i mehâmm nizâm-ı memâlik-i İslâm'a iştigâl esnasında eslâfınızdan 'adem-i takayyüdden nâşi yine heng perde-i nâmûsuna tehâşi etmeyip dürlü dürlü hey'et-i şeni' ve kıyâfet-i fazîhaya mütesaddî ve birbirini görerek bu hâleti ehl-i 'ırz ve 'ismet olanlara 'âdet olmak mertebelerinde müeddî olmağla ümmet-i Muhammedi idlâl ve ifsâda sebeb ve ehl-i 'ırz ve sâhibe-i 'ismet olanlara dahi ittihâd-ı kıyâfetten nâşi şenâ 'atleri sirâyetine bâdî olduğundan mâ'adâ nisvân kocalarına tekîf-i hâm ve mahall-i edeb olan bid'at-i seyyieleri üzre elbise-i nev-zuhûr tedârikine ikdâm ederek zî kudret olanları zekûr ve nisâyâ harâm olan isrâf-ı mâl ve itlâf-ı menâl ile günahkâr ve kudreti olmayanlar olup bu hâlete rızâ vermeyenler eyyâm-ı

Kadıızâde Efendi, müslüman kadınların erkek kıyafetinden başka gayrimüslim kadınların kıyafetlerine özenerek onlar gibi giyinmelerini ciddi şekilde eleştirmektedir.

*“Hem Yahudiler libâsın aldılar / Dîn-i İslâm’a ihanet etdiler”*³⁰

Kadıızâde Efendi, gözleminde kadının hayatındaki değişimlere işaret ettiği gibi bu durumun sosyal hayatı nasıl etkilediğini de göstermektedir. Bir taraftan kadınların dışarıda gezip dolaşmalarını eleştirirken diğer taraftan kadınları dışarı çıkaran erkeklere sitem etmektedir. Er olanın eşini “taşra”ya çıkarmaması gerektiğini, böyle yapması durumunda ise ona kötülük etmiş olacağını ifade etmektedir.

*“Avreti taşra çıkarmaktan murad / Cennetini tamu etmektir murad”*³¹

Ona göre kadınlar evlerinden dışarı çıkmamalı, işleriyle meşgul olmalıdır. Nasıl ki evliyaı başka şeylerle meşguliyet yoldan çıkarırsa kadını da evden dışarı çıkarmak azdırır. Kadının asıl mekânından çıkarak sokaklarda dolaşması, düğünlere gitmesi “nâmus”a hâlel

mübârekede zevcelerinden mufârat edecek rütbelere vardığı zâhir ve âşikâr ve kâr-ı kadîm olan elbise ve akmişe kâsid ve bî-i'tibâr olduğundan ehl-i sükta ve sâir ahâli-i beldede zarûret ve ihtiyaç vukû'una bâ'is olacak bedîdâr olup bu emr-i münkerin nehji lâzım ve bu güne nisvânın sû-i edeblerini men' şer'an ve kânûnen mühim olmağın ba'de'l-yevm nisvân tâifesi bir şibrden ziyâde kebîr yakalı ve üç değirmi mikdârın hadd-i i'tidâlden ziyâde yemeni ile sokağa çıkmayıp ve bir parmaktan ziyâde şerîd isti'mâl etmemek üzere mahalle imâmlarına muhkem tenbîh ve te'kid ve bu gün bid '-i fâhişenin 'amelesi olan ve derzilere ve şerîdçilere dahi zecr u teşdid eyleyip ve ederler ise yakaları kat' olunmağla tenbîh ü inzâr ve bundan sonra dahi mütenebbih ve müteyakkız olmayıp kirâren müşâhede olunur ise ahz u diyâr-ı âhara nefy u iclâ ile te'dîb olunacakların mahalle imâmlarına tenbîh ve tefhîm ve siz ki yeniçeri ağası ve bostancı başı mûmâ ileyhimâ siz bu makûle hey'et-i fâhişe ile rast geldiğiniz nisvân tâifesinden hilâf-ı emr-i şerîf hareketlerine müsâmaha ve i'râz-ı 'ayn ve himâye ile mazmûn emr-i âlişânı tenfîz ve icrâda bir türlü tekâsülünüz istimâ' olunacak olur ise muâhaz ve mu'âkab olacağınızı yakînen bilip ona göre basîret üzere hareket ve bu hususta ziyâde ihtimâm ve dikkat ve bu fermân-ı âli muhâkeme sicillâtına kayd u sebt ve düstûru'l-'amel olup min ba'd işleyenlerin cezâsı siz elden tertîb ve nisvânına kâinen min kân mütenebbih olmayanları ta'zir ve te'dîb eyleyip müsâmaha ve tekâsülden ihtirâz ve müslime ve kâfire ve sâliha ve fâcireyi kıyâfet-i nâ-meşrû 'adan men' u zecr ve müsâmaha-i şer'i olmayan bid'atlerini men' ve def' eylemeniz bâbında fermân-ı âlişânım sâdir olmuştur. Buyurdum ki vusûl buldukta vech-i meşrûh üzere şeref-yâfte-i sudûr olan fermân-ı vâcibu'l-ittibâ' ve lâzımu'l-intisâlimin mazmûn itâ 'at-makrûnuyla 'âmîl olup hilâfından gâyetü'l-gâye ihtirâz ve ictinâb eyleyesiz şöyle bilesez 'alâmet-i şerîfe i'timâd kılasız.” (Evâil-i Şevvâl 1138), İstanbul Kadılığı, 24/12a

³⁰ Kadıızâde, a.g.e., vr. 57a

³¹ Kadıızâde, a.g.e., vr. 57b

getirmektedir. Ancak hâkimler de kadınların bu durumuna tepki göstermemektedirler.

*“Avretini kendi özünden sakın / Evliyâyı taşra azdırır sakın
Şimdi hâkimler de ruhsat verdiler / Sürü sürü taşra avretler gider
Kanı gayret kanı nâmusuyla ‘âr”³²*

Kadızüde Efendi, kadının dinin gereklerine yeterince uymayışını dile getirirken sert ifadeler kullanmaktadır. Buna göre, dışarıda gezen kadının imansız öleceğini, eşinin dışarı çıkmasına izin veren erkeğin de dininin gittiğini, kocasından izinsiz dışarı çıkan kadına meleklerin bile lanet edeceğini söylemektedir.

*“Avreti taşra çıkardın gitti din / Er olan taşra çıkarmaz avretin
Çıksa bir avret evinden taşraya / Ya’ni erinden izinsiz taşraya
Her adım başına bin la’net eder / Hep melekler de ana la’net eder”³³*

Ona göre kadının gerçek sığınağı evidir. Düğün gibi eğlence yerlerine gitmeyi alışkanlık haline getiren kadınların cennetin kokusunu almayacağını ifade etmektedir.

*“Hıdmeti avretlerin evde olur / Ka’besi avretlerin evde olur
Kangı avret kim düğünlerde geze/ Cennetin kokusun asla kokmaya”³⁴*

Kadızüde Efendi bir yandan hâkimlerin, kadınların bu duruma ses çıkarmamalarından şikâyet etse de, özellikle XVIII. ve XIX. yüzyıllarda çıkarılan ferman ve emirnâmeler, kadınların sokaklarda ve çarşılarda uzun yakalı ve açık renk ferace giyerek dolaşmalarına engel olamamıştır. Bu nedenle birbiri ardına daha sert cezalar getiren fermanlar çıkarılmıştır.³⁵

³² Kadızüde, *a.g.e.*, vr. 58a

³³ Kadızüde, *a.g.e.*, vr. 58a-b

³⁴ Kadızüde, *a.g.e.*, vr. 59a-b

³⁵ Örneğin 1204 tarihli bir fermanla kadınların açık renk ferace ve fena kıyafetle çarşı, pazar ve mesirelerde dolaşmalarını men eden önceki emr-i hümayûna uymamaları üzerine daha sert başka bir emir çıkarılmış, üç günlük süreden sonra nerede rast gelinirse fena kıyafet giymeye devam edenlerin yaka ve hotozlarının kesilmesi emredilmiştir. İstanbul Şer ‘iyye Sicilleri, İstanbul Kadılığı, 65/82b-83a; Yine II. Mahmut döneminde insanların gezip dolaştığı mesire yerlerinde kadınların gezmek bahanesiyle buralara gelip edepsiz hareketlerde bulunduğu, bu hareketlerin caiz ve münasip olmaması sebebiyle kadınların mesire yerlerine gitmesine izin verilmediğinin bütün mahalle halkına mahalle imamları vasıtasıyla etraflıca duyurulması istenmiş ve bu emre uyulması için dikkat gösterilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bundan başka

Vasiyetnâme'ye göre kadınların bir kısmı kocalarına yeterince itaatkâr davranmayarak görevlerini ihmal etmekte idiler.

*“Eri hakkın unuttu her biri / Nefs ile şeytana uydu her biri
Binde bir yok er hakkını gözedir / ...”*³⁶

Kadınların ekseriyetinin nefsine ve şeytana uyararak eşlerine karşı görevlerini lâıyıkıyla yerine getiremediğinden yakınan Kadızâde, kadına düşen vazifeleri “er hakkı” olarak isimlendirmekte ve Tanrı hakkına yakın değerde görmektedir. Bu şekilde kadının öteki âlemdeki akıbetinin kocasının elinde olduğunu vurgulamaktadır.

*“Tanrı hakkından ziyade er hakkı / Şimdi avretler gözetmez er hakkı
Padişah kızı da olsa er hakkın / Ger gözetmezse cehennem bil yerin*

...

*Kangı avret kim ere karşı koyu / Hak anı bil ki cehennemde koyu
Kangı avret bil kim ere teslim ola / Hep sekiz cennet onun milki ola”*³⁷

Özellikle dile getirdiği bir husus da kadının, hangi sosyal konumda olursa olsun, kocasına itaat etmesi gerektiğidir. Padişah kızı ya da peygamber kızı olmanın bu durumu değiştirmedini ifade etmekte ve Hz Peygamber'in kızı Fatıma'yı örnek olarak vermektedir. Kadının görevi kocasına itaat etmek ve onu hoşnut etmektir. Kocasına itaat eden ve etmeyen kadını mukayese ederek ebedî mutluluğu ancak birincisinin elde edebileceğini belirtmektedir.

*“Fatıma'ya demiş dirler ey kızım / Cennete girmek diler misin ey kızım
Zevcini hoşnud ede gör ey kızım / Cennetin erin elinde ey kızım”*³⁸

Yukarıda vasiyetname çerçevesinde zikredilen kadın düşüncesi öncelikle Kadızâde Efendi'ye aittir. Osmanlı toplumunda kadın konusunda onunla aynı doğrultuda düşünenler elbette vardır. Ancak bu anlayışın varlığı, kadının Osmanlı toplumunda evine ve

kadınların pazarlarda eda ile gelip geçmemeleri, akşam vaktinde evlerinden çıkmamaları, adaba aykırı bir şekilde gezmemeleri, bayramda pazar ve mahalle aralarında gezmeyerek evlerinde kalmalarını konu alan fermanlar bulunmaktadır. Bkz. İstanbul Şer 'iyye Sicilleri Arşivi, İstanbul Kadılığı, 106/11a, 12a, 19a, 53a, 48a, 54a

³⁶ Kadızâde, *a.g.e.*, vr. 55b

³⁷ Kadızâde, *a.g.e.*, vr. 56a-59b

³⁸ Kadızâde, *a.g.e.*, vr. 60b-61b

kocasına bağıllık dışında başka sosyal faaliyetlerden tamamen tecrit edildiği anlamına gelmemelidir. Nitekim Osmanlı toplum hayatı ve aile yapısı üzerine yapılmış çalışmalar bunu açıkça ortaya koymaktadır.³⁹ Burada kadın-erkek ilişkileri bağlamında kadının rolü ile ilgili düşüncelerin dile getiriliş biçiminde Kadızâde Efendi'nin üslubunun kayda değer etkisi vardır. Toplumda yanlış giden durumlara sert bir dille karşı çıkmaktadır. Hedefi özellikle kadınlar olduğundan aile içinde ve toplumsal hayatta “olması gerekenin dışına çıkma” eğiliminde bulunanlara sorumluluklarını hatırlatmakta ve aksi halde onları ilahi ceza ile korkutmaktadır. Kadızâde, vasiyetnâmede kadının kocasına karşı itaatsizliğinin hangi hususlarda olduğuna dair bir açıklama yapmamıştır.

Eşlerin aile içi statülerinin belirlenmesinde içinde bulunulan toplumun ekonomik, kültürel ve dinî değerlerinin etkisi vardır. İslâm hukuku esaslarına göre ailenin sorumluluğu kocaya aittir. Kocanın diğer aile fertleriyle danışmalar yaparak aileyi yönetmesi ve gözetmesi ondan istenmiştir. Ancak onun, sorumluluklarını yerine getirebilmesi, yönetme ve gözetme rolünü ifa edebilmesi için diğer aile fertlerinin ona itaat etmesi gerekir.⁴⁰ Osmanlı toplumunda da söz konusu uygulamalar geçerli olmuştur. Osmanlı aile tipinde evin reisi babadır.⁴¹

Koca, karısının (yeme-içme, barınma, sağlık vs.) her türlü nafakasını karşılamakla mükellef iken; kadın, iffet ve namusunu muhafaza etmek, ailedeki görev ve sorumlulukların yerine getiren kocasına itaat etmek, çocuklarına bakmakla yükümlüdür. Bazı şerî sicil kayıtlarına göre, kocasına itaat etmeyen kadın “nâşize” (isyankâr) olarak isimlendirilmekte ve böyle bir kadın nafaka hakkını kaybetmektedir. Kadının “nüşûz” sebebi ise, kocası ile geçimsizliğine bağlanmaktadır.⁴²

³⁹ Erten, Hayri, *Şer ‘iyye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (XVIII. Yüzyılın İlk Yansı)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001; Kurt, Abdurrahman, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876)*, Uludağ Üniv. Basımevi, Bursa, 1998

⁴⁰ Karaman, Hayrettin, *İslam’da Kadın ve Aile*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1994, s. 336

⁴¹ Kınalızâde Ali Efendi’ye göre ailenin erkânı beş olup bunlar, anne, baba, çocuk, hizmetçi ve kût (erzâk)’tır. Her kesretin bir vahdeti olduğu gibi bu vahdet nizam ile olur, nizam ise tedbirle tedbirde müdebbirle olur. Ailede tedbirin sahibi ve müdebbir olan babadır. Ailede evi idare etmeye ve idarecilğe en layık ve en uygun kişi baba olup ailedeki diğer bireylerin reisliği onların işlerini yönetmek ve uhdesine almak babanın görevidir. Detaylı bilgi için bkz: Kınalızâde Ali Efendi, *Ahlâk-ı Alâî*, c. II., Bulak Matbaası, 1248, s. 3-4

⁴² Kurt, *a.g.e.*, s. 33

Kadıızâde Efendi, kadınların sadece ahlâki yönden değil ibadetlerde de gevşeklik gösterdiklerini belirtmektedir. Nasihat dinlemeyen kadınlar, dinin emirlerini de çiğner duruma gelmişlerdir. Özellikle de namaz ibadetinin önemine vurgu yapan Kadıızâde Efendi, namazsız cennete girilemeyeceğini, namaz kılmayanın kâfir ile beraber haşır olacağını, kendisine şefaât olunmayacağını ve lânete uğrayacağını söyleyerek kadınların bu konudaki ihmalkârlıklarına işaret etmektedir.

*“Bî-namaz cennete girmek hod muhal / Hak Te‘âlâ’nun habibi Mustafa
Ol şefâ’at kânu şâh-ı enbiyâ / Bî-namaz hakkında çok söz söyledi
Kâfir ile bile haşır olur dedi / Bî-namaz iman ile gitmez dedi
Bî-namaz hem yüzü kara haşır ola / Rûz-i mahşerde şefâ’at olmaya
Bî-namaza yir-i gök la’net eder / Bî-namaza ins ü cin la’net eder
Şimdi İslambollunun hâtunları / Binde bir yokdur musallâ mü’mini”⁴³*

Kısaca diyebiliriz ki, Kadıızâde Efendi yaşadığı dönem ve toplumdaki ahlâki olumsuzlukları vasiyetleri aracılığıyla ortaya koymaktadır. Ona göre, bu davranışları sebebiyle kadınlar âdeta cenneti bırakıp cehenneme talip olmuşlardır.

Elimizdeki metnin bir vasiyetnâme olması sebebiyle ölüm konusu, elbette işlenecek konulardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. İşte bu son kısımda vasiyetnâmeye göre dünya ve ölüm algısına değinilecektir.

c) Dünya ve Ölüm Algısı

Başlıkta ölümün yanında “hayat” yerine “dünya”nın getirilmesinin sebebi, Kadıızâde Efendi’nin vasiyetlerinde sıklıkla bunu kullanmış olmasıdır. “Dünya”nın ölümle birlikte ele alınması ise şundan dolayıdır: Kişinin dünyaya (hayata) bakışı, onu algılayış biçimi, ölüm hakkındaki düşüncelerini belirlemektedir. Ya da tersinden söylenirse, ölüme dair düşünce ve inançlar dünyayı algılayış biçimini etkilemektedir. Nihayet birinden bahsetmek diğerini dikkate almayı zorunlu kılmaktadır. Elimizdeki vasiyetnâme, müellifin dünyayı algılayış biçimini yansıtan bir metin olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte Kadıızâde Efendi’nin dünya ve ölümle ilgili görüşleri genel hatlarıyla Osmanlı toplumunda da hâkim olan bir anlayıştır.

Kadıızâde Efendi, yukarıda da belirtildiği üzere, kadınların dinî hassasiyetlerindeki zayıflamadan şikâyet etmenin yanı sıra dünya

⁴³ Kadıızâde, *a.g.e.*, vr. 54b-55b

hayatının geçiciliğine vurgu yapmakta ve insanların (özellikle kadınların) onun geçici cazibesine aldanmalarından yakınmaktadır. Rüyasında Hz Peygamber'i gördüğünü ve O'nun, kendisinden ümetini irşad etmesini istediğini söylemektedir. Buna göre Kadızâde Efendi, Hz Peygamber'in ikazı doğrultusunda insanların yaratıcıya karşı sorumluluklarını unutarak dünyaya tapar hale geldiklerini; kısa süren dünyaya aldanıp kıyamet zamanından gaflete düştüklerini belirtmektedir:

*“Put gibi dünyaya tapdılar dedi / Yaradan hakkı unuttular dedi
Bu fenâ dünyada mağrûr oldular / Bir iki gün ‘ömr ile aldandılar”*⁴⁴

Kadızâde Efendi, dünya hayatını gölge oyununa benzetmekte, kişinin çok sevdiği malları, varisinin olup onun da elinde kısa bir süre kaldıktan sonra öteki varislere intikal edeceğinden, geçici olan şeylere meyledilmemesini istemektedir. Bu noktada, pek çok memlekete hükmeden sultanları örnek göstererek hiçbirinin bu fani yerde kalmadığını, sahip oldukları mülkü kendilerinden sonra gelenlere bırakarak gittiklerini hatırlatmaktadır.

*“Kime milk oldu yalan dünya ‘aceb / Neden mağrursun birader ey ‘aceb
İşbu dünya bir hayâl zill oyundur / Aşikâr oğlan oyuncağı budur
Vârisindir sevdiğin mal irücek / Vârisin elinde kala bir zaman
Nice atadan kalubdur bu yalan / Dünyanın varıyla yoğun bile hiç
Bir hayâl-i düşe benzer ‘ömrü hiç”*⁴⁵

Dünyevî isteklere sınır konulmasını ve az ile yetinilerek kanaatkâr olunmasını söyleyen Kadızâde, dünyayı mihnet yeri olarak görmektedir. İnsanın rızık kaygısı taşımaması gerektiğini, rızık verici olanın Allah olduğunu, herkesin rızıkının önceden takdir ve taksim edilmiş olduğunu, kişi rızıkını bulamazsa rızık sahibini bulacağını, bu nedenle tamahkârlıktan uzak durularak manevî rızık için istekli olunması gerektiğini belirtmektedir:

*“Kısmetin nahnü kasemnâ’dan gelür / Rızıkını hakdır yaradan gam nedir
Sen aramazsan arar rızık seni / Sen bulamazsan bulur rızık seni
Ma’nevî rızıkı taleb etmek gerek / Ya’ni ruhanî gıdadır o yemek”*⁴⁶

⁴⁴ Kadızâde, a.g.e., vr. 63a

⁴⁵ Kadızâde, a.g.e., vr. 63b-64b

Yukarıda da belirtildiği üzere müellif, dünya hayatını fani ve yalan olarak görmektedir. Dünya hayatının mülkü ve geçici hevesleri ise, insanı aldatici ve doğru yoldan saptırıcı şeylerdir. Dünya hayatı yalan olduğuna göre, onun karşısında gerçek olan bir dünya olmalıdır ki o da ölümden sonra başlayan haşr-neşr, hesap, cennet ve cehennemin olduğu ahiret hayatıdır. Ahiret hayatı dünyada işlenen her davranışın hesabının verileceği ve hesabın sonucunda işlerin durumuna göre insanların cennete ya da cehenneme gideceği bir hayattır. Kadızâde yine kadınlara dönerek onların cehennemi hak edecek davranışlara müptela olduklarını, cennet ve cehennemin varlığına inanmakla birlikte cehenneme gitmek için âdeta hazinelerini sarf ettiklerini söylemektedir. O'na göre, kadınlar, sanki ahiret yokmuş ve dünya cennetmiş gibi yaşamaktadırlar.⁴⁷ Kadınları cehenneme götüren davranışlar ise, yukarıda Kadızâde Efendi'nin kadınlarla ilgili yakındığı hususlardır. Özellikle kadınların kocalarına karşı görevlerini yerine getirme konusundaki tavırları cennet ve cehenneme götüren işler olarak gösterilmekte ve ilahi ceza sık sık dile getirilmektedir.

Sonuç

Kişisel bir belge türü olan ve çoğunlukla özel hayatla ilgili veriler ihtiva eden vasiyetnâmeler, bazen umûma hitap etmede bir vasıta olarak kullanılagelmıştır. Bir tür öğütler mecmuası niteliği taşıyan vasiyetnâmelerin, toplumdaki bu konuyla ilgili hassasiyeti gösterme, toplumsal davranışları yönlendirme ve davranış kuralları oluşturmada önemli bir işlev gördüğü söylenebilir. Bu belgeler bir taraftan ideal bir çerçeve sunarken diğer taraftan tarihi bir âna tanıklık etmektedir.

Bu açıdan bakıldığında Kadızâde Efendi, vasiyetnâmesinde hem yaşadığı toplumdaki kadınların olumsuz gidişatlarını eleştirmekte hem de onlara nasihat etmektedir. Kadınların, o dönemde kendilerinden beklenen rol ve davranışların dışına çıkması hoş karşılanmamıştır. Nitekim “*âdet-i kadîm üzre*” olmayan giyimleri ve tavırları toplumun değişik kesimlerinin özellikle de merkezi yönetimin tepkisine sebep olmuştur. Bu çalışmada Kadızâde Efendi'nin kadınlarla ilgili şikâyetleri, yaşadığı asırda onlar hakkında çıkarılan

⁴⁶ Kadızâde, *a.g.e.*, vr. 65b-66a

⁴⁷ “*Cenneti bir akçeğe versen eğer / Anı almaz şimdi avretler niçün
Bir hazine harc eder tamu için / Bu zamane avreti yanmağiyçün
Cenneti avretlerin dünya durur / Ahiret hâşâ ki yok gibi gelür
Cenneti şimdi alır yok bir pula / Cenneti dellâle versen kim ala
Şimdi cennettir kesâdlık ey ‘aziz / Müşteri tamuya gitti ey ‘aziz
Şimdi bir mangıra cennet satılır / Yine olur yok revâyiş tamudur*” bkz. Kadızâde, *a.g.e.*, vr. 61b-62b

fermanlar ve Batılı seyyahların gözlemleri çerçevesinde izah edilmiştir. Yaşadığı toplumda gözlemediği değişimi dinî / ahlâkî hassasiyetlerin zayıflamasına bağlayan Kadızâde Efendi'nin Osmanlı müslüman kadınlarına yaptığı uyarılarını; kişisel (ibadetler), toplumsal (giyim/evden dışarı çıkma) ve ailevî (kocaya karşı tutum) olmak üzere üç grupta toplamak mümkündür. Ayrıca insanların ölümü unutarak dünya hayatına aşırı meylettiklerini, lüks tüketim, aşırı harcama ve süslenmeye rağbeti artırdıklarını ve kanaatkârlık gibi bir erdemi unuttuklarını belirten Kadızâde Efendi, bu durum karşısında bir uyarıcı olarak kendisini sorumlu hissetmiş ve vasiyetnâmesi vasıtasıyla son uyarılarını bu çerçevede yapmayı tercih etmiştir.

Bibliyografya

- Ahmet Refik, *Lâle Devri*, (neşr. İbrahim Hilmi), 5. baskı, Hilmi Kitaphanesi, İstanbul, 1932
- Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehâsinu'l-Âsâr ve Hakâiku'l-Ahbâr*, (neşr. Mücteba İlgürel), İÜEF Yayınları, İstanbul, 1978
- Apak, Melek Sevüktekin-Gündüz, Filiz Onat-Eray, Fatma Öztürk, *Osmanlı Dönemi Kadın Giyimleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1997
- D'Ohsson, Me de M., *18. Yüzyıl Türkiye'sinde Örf ve Âdetler*, (çev. Zerhan Yüksel), 1001 Temel Eser, tarihsiz
- Erten, Hayri, *Konya Şer'iyye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (XVIII. Yüzyılın İlk Yarısı)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001
- İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c.15, Dâr-ı Sâdır, Beyrut, t.y.
- İstanbul Müftülüğü, *İstanbul Şer'iyye Sicilleri*, İstanbul Kadılığı, 24, 65 ve 106 numaralı defterler
- İstanbul Müftülüğü, *İstanbul Şer'iyye Sicilleri*, Üsküdar Kadılığı, 307 numaralı defter
- Karaman, Hayrettin, *İslam'da Kadın ve Aile*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1994
- Kazıcı, Ziya, *Osmanlılarda İhtisâb Müessesesi (Ekonomik, Dinî ve Sosyal Hayat)*, Zafer Matbaası, İstanbul, 1987
- Kılınç, Aziz, *Türk Edebiyatında Vasiyetnâmeler*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2006
- Kınalızâde Ali Efendi, *Ahlâk-ı Alâî*, c. II., Bulak Matbaası, 1248
- Kurt, Abdurrahman, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876)*, Uludağ Üniv. Basımevi, Bursa, 1998

- Lady Montagu, *Şark Mektupları*, (çev. Ahmet Refik), Hilmi Kitaphanesi, İstanbul, 1933
- Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (çev. Metin Kıratlı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1984
- Muhammed Ârif bin Muhammed Kadızâde Erzurûmî, *Vasiyetnâme*, Süleymaniye (Şâzelî Tekkesi) Kütüphanesi, No: 37
- Mutçalı, Serdar, *Arapça - Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul, 1995
- Özcan, Abdülkadir, "Lâle Devri", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. 27, Ankara, 2003
- Özdek, Refik, *Siyasi Vasiyetnâmeler*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1976
- Râşid Efendi, *Târih-i Râşid*, c. 5, Matbaa-i Âmire, 1282
- Sami, Şemseddin, *Kâmûs-ı Türkî*, Akdam Matbaası, Dersaadet, 1317
- Sevim, Mustafa, *Gravürlerle Türkiye*, c. 1-2, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1997
- Som, Mehmet Nusret, *Târihçe-i Erzurum*, (haz. Ahmet Fidan), Erzurum Kitaplığı, İstanbul, 2005